

**P R I M O
L E V I**

**K D Y Ž
N E N Y N Í ,
K D Y ?**

Přeložila Kateřina Vinšová

L E D A 2 0 2 0

KAPITOLA PRVNÍ

Červenec 1943

„U nás ve vsi byly hodiny vzácnost. Jedny byly na zvonici, ale ty už spoustu let stály, možná od revoluce, já sám nikdy neviděl, že by šly, a táta říkal, že on taky ne. Dokonce ani zvoník neměl hodiny.“

„Jak teda mohl zvonit ve správný čas?“

„Poslouchal, když hlásili čas v rádiu, a řídil se podle slunce a měsíce. Stejně nezvonil každou hodinu, jen v ty hlavní. Dva roky před tím, než vypukla válka, se provaz zvonu přetrhl. Přetrhl se až úplně nahoře, žebřík byl ztrouchnivělý, zvoník starý, bál se tam vylézt a provaz vyměnit. Od té doby ohlašoval čas výstřelem z brokovnice do vzduchu – jednou, dvakrát, třikrát, čtyřikrát. Takhle to pokračovalo, dokud nepřišli Němci; ti mu pušku sebrali a ve vesnici už nikdo čas neohlašoval.“

„A to ten váš zvoník střílel i v noci?“

„Ne, ale on v noci ani nezvonil. V noci se spalo a člověk nepotřeboval vědět, kolik je hodin. Jediný, komu na tom opravdu záleželo, byl rabín, ten to musel vědět přesně kvůli *šábesu*, kdy začíná a kdy končí. Ale zvonění nepotřeboval, měl pendlovky a budík. Dokud šly stejně, byl milý, jakmile se začaly rozcházet, každý to poznal, protože se hned hádal a děti sekal pravítkem přes prsty. Já jsem mu je pak, když jsem byl starší, chodil seřizovat. Ano, jsem hodinář, a vyučený; proto mě okresní správa

přihradila k dělostřelcům. Měl jsem přesně takový obvod hrudníku, jaký se požadoval, ani o centimetr víc. Míval jsem dílnu, malou, ale nic v ní nechybělo. Neseřizoval jsem jenom hodiny, uměl jsem spravit skoro všechno, rádio i traktor, pokud nebyla závada moc složitá. Dělal jsem mechanika v kolchozu a ta práce mě bavila. Hodiny jsem opravoval soukromě, ve volných chvílích. Moc toho nebylo, ale každý měl pušku, a já opravoval i pušky. A jestli tě zajímá, jak se ta vesnice jmenuje, tak se jmenuje Strelka, stejně jako spousta dalších vsí; a jestli tě zajímá, kde leží, tak to není odsud daleko, vlastně nebylo, protože Strelka už neexistuje. Polovina vesničanů se rozutekla po kraji a do lesů a druhou polovinu nacpali do jámy, ale zas tak moc se tam nemačkají, protože většinou byli mrtví už předem. Ano, jsou v jámě. A Židi ze Strelky si ji museli vykopat sami, ovšem v té jámě jsou i křesťani a teď už mezi nimi velký rozdíl není. A měl bys vědět, že já, teda jako hodinář Mendel, co opravoval v kolchozu traktory, jsem měl ženu, a ta je v té jámě taky; a jsem jenom rád, že jsme neměli děti. A taky bys měl vědět, že tu vesnici, co už není, jsem mockrát proklínal, protože tam byly jen husy a kozy a byl tam kostel i synagoga, ale žádný biograf. A teď, když na ni vzpomínám, připadá mi jako rajská zahrada, a dal bych si ruku useknout, jen aby se čas vrátil a všechno bylo jako dřív.“

Leonid naslouchal a neopovažoval se ho přerušit. Stáhl si holínky a odvázal onuce a dal je ven na sluníčko, aby uschly. Ubalil dvě cigarety, jednu pro sebe a jednu pro Mendla, potom vytáhl z kapsy sirky, ale byly zvlhlé a vyškrtal tři, než mu čtvrtá chytla. Mendel ho pokojně pozoroval. Byl střední

postavy, nohy a ruce měl spíš drobné a mrštné než silné; měl hladké černé vlasy, opálenou oválnou tvář, celkem příjemnou, i když zarostlou, krátký rovný nos a temné, pronikavé, mírně vystouplé oči, od nichž Mendel nemohl odtrhnout zrak. Těkavé, chvíli upřené a hned zas uhýbavé, plné otazníků. Oči věřitele, pomyslel si. Nebo člověka přesvědčeného, že mu svět dluží. Ale kdo by nebyl?

Zeptal se ho: „Proč ses zastavil právě tady?“

„Jen tak, náhodou. Uviděl jsem seník. A taky pro tvůj obličej.“

„Co je na mém obličejí tak zvláštního?“

„Právě že nic.“ Mladíkovi se tváří mihl rozpačitý úsměv. „Je to obličej jako každý jiný, takže vzbuzuje důvěru. Z Moskvy nejseš, ale přespolní by tě v Moskvě zastavovali, aby se tě zeptali na cestu.“

„A to by udělali chybu. Kdybych uměl najít cestu, netvrádnul bych tady. Víš, moc ti toho poskytnout nemůžu, ani do žaludku, ani co se ducha týče. Jmenuju se Mendel, a Mendel, to je Menachem, a to znamená ‚utěšitel‘, ale já jakživ nikoho neutěšil.“

Pár minut kouřili mlčky. Mendel vytáhl z kapsy nožík, sebral ze země oblázek, co chvíli na něj plival a brousil o něj čepel; občas si ověřoval břit na nehtu u palce. Když se mu zdál dost ostrý, začal si krátit ostatní nehty, s nožíkem zacházel, jako by to byla pilka. Když měl všech deset nehtů ořezaných, nabídl mu Leonid další cigaretu. Mendel odmítl.

„Ne, děkuju. Správně bych kouřit neměl, ale jak se dostanu k tabáku, kouřím. Co má člověk dělat, když musí žít jako vlk.“

„Proč bys neměl kouřit?“

„Kvůli plicím. Nebo průduškám, nevím přesně. Jako kdyby mělo nějaký význam, jestli člověk kouří, nebo nekouří, když se kolem celý svět hroutí. Tak jo, dej mi tu cigaretu; jsem tady už od podzimu a snad teprve potřetí si můžu zakouřit. Asi čtyři kilometry odsud je vesnice, jmenuje se Valujec, kolem dokola je les a vesničani jsou hodní, ale tabák nemají, a sůl taky ne. Za deset deka soli ti dají tučt vejec nebo třeba i kuře.“

Leonid chvíli mlčel, jako kdyby se nemohl rozhodnout, potom vstal a jen tak bos vešel do seníku, přinesl odtamtud batoh a začal v něm šátrat. „Tady,“ prohlásil posléze stručně a ukázal Mendlovi dva sáčky hrubé soli. „Dvacet kuřat, jestli tvoje ceny sedí.“

Mendel napřáhl ruku, vzal sáčky a uznale je potěžkal. „Odkud ji máš?“

„Z daleka. Přišlo léto a armádní bederní pás mi už nebyl k ničemu, tak jsem ji získal. Obchod nikdy nezahyne, ani tam, kde hyne tráva a hynou lidi. Jsou místa, kde mají sůl, jinde mají tabák, a někde nemají nic. Já jsem taky přišel z daleka. Už půl roku žiju ze dne na den, jdu a nevím kam; jdu, abych šel, jdu, protože jdu.“

„Takže ty jsi přišel z Moskvy?“ zeptal se Mendel.

„Z Moskvy a ze spousty dalších míst. Ze školy, kde jsem se učil účetním, a pak jsem to hned zapomněl. Z Lubjanky, protože v šestnácti letech jsem se dopustil krádeže a zavřeli mě na osm měsíců. No jo, ukradl jsem hodinky, tak vidíš, jsme vlastně kolegové. Z Vladimiru, z kursu pro parašutisty, protože kdo je účetní, toho dají k parašutistům. Z Laptěva nedaleko Smolenska, kde mě shodili padákem mezi Němce.

A taky ze smolenského lágru, odtamtud jsem totiž utekl. Utekl jsem v lednu a od té doby pořád jdu. Promiň, kamaráde, jsem utahaný, bolí mě nohy a chce se mi spát. Ale nejdřív bych rád věděl, kde to jsme.“

„Už jsem ti to říkal, jsme blízko Valujce, to je vesnice tři dny chůze od Brjansku. Je to klidné místo, dráha je odsud třicet kilometrů, les je hustý a cesty samé bláto nebo prach nebo sníh, podle ročního období. Taková místa nemají Němci rádi, přicházejí sem, jen aby zrekvírovali dobytek, ale ani to nijak často. Pojd', půjdeme se vykoupat.“

Leonid vstal a chtěl si nazout holínky, ale Mendel ho zarazil: „Ne, nepůjdeme k řece. Tam člověk nikdy neví, a krom toho je to daleko. Tady dozadu, za seník.“ Ukázal mu svůj příbytek: boudičku stlučenou z prken, s plechovou nádrží na střeše, kde se voda ohřívala na slunci, na zimu malá hliněná kamínka vypálená ohněm. Nechyběla tu ani sprchová kroupka, kterou Mendel zhotovil z proděravělé konzervy a s nádrží spojil plechovou trubkou. „To všechno jsem vyrobil vlastnoručně. Nestálo mě to ani rubl a nikdo mi nepomáhal.“

„Lidi z vesnice vědí, že jsi tady?“

„Vědí a nevědí. Chodím do vesnice co nejmíň a pokaždé přijdu z jiného směru. Opravím jim stroje, moc toho nenamluvím, nechám si zaplatit chlebem a vajíčky a zase jdu. Odcházím v noci. Nemyslím, že mě někdo někdy sledoval. No, tak se svlékni. Mýdlo nemám, aspoň zatím ne. Musíme si vystačit s popelem, je tamhle v té nádobce, smíchaný s říčním pískem. Lepší než nic, že prý zbaví blech líp než zdravotní mýdlo, co fasujou v armádě. Když jsme u toho...“

„Ne, já blechy nemám, neboj. Už celé měsíce chodím sám.“

„No tak, svlékni se a dej mi košili. Nemá smysl se urážet. Třeba jsi přespal někde ve stohu nebo na seně, oni to jsou trpěliví tvorečkové, umějí čekat. Vlastně jako my, při vši úctě k lidskému druhu.“

Mendel znalecky prozkoumal košili šev po švu. „V pořádku, je košer, to se musí nechat. Vzal bych tě sem stejně, ale bez blech ještě radši. Běž teď klidně pod sprchu první. Já si ji dal už ráno.“

Zkoumal zblízka hubené tělo svého hosta: „Jak to že nejsi obřezaný?“

Leonid otázku obešel:

„A podle čeho jsi poznal, že jsem taky Žid?“

„Podle jidiš přízvuku, který ani v deseti vodách nesmyješ,“ citoval Mendel. „V každém případě buď vítán, protože mě už nebaví být sám. Zůstaň, jestli chceš. I když jsi z Moskvy a máš školy a utekl jsi kdoví odkud a ukradl jsi hodinky a nechceš mi vyprávět svůj příběh. Jsi můj host. Štěstí že jsi mě našel. Taky bych měl u svého domu udělat čtvero dveří, v každé stěně jedny, jako Abraham.“

„Na co tolik dveří?“

„Aby kolemjdoucím nebylo zatěžko najít vchod.“

„A kde ses tyhle příběhy naučil?“

„Tehle je v Talmudu, někde v Mišně.“

„Tak vidíš, taky máš školy!“

„Jako kluk jsem byl žákem u toho rabína, co jsem ti o něm říkal. Ten ale teď leží taky v jámě a já už skoro všechno zapomněl. Pamatuju si jen úsloví a pohádky.“

Leonid chvíli mlčel a pak pronesl:

„Neřekl jsem, že ti nechci vyprávět svůj příběh. Říkal jsem jenom, že jsem unavený a chce se mi spát.“ Zívł a zamířil do boudy se sprchou.

Ve čtyři ráno byl už den, ale ti dva se probudili až o nějaké dvě tři hodiny později. V noci se nebe zatáhlo, poprchávalo a od západu se nesly dlouhé poryvy větru jako mořské vlny, ohlašované zdálky šelestěním listů a praskáním větviček. Vstávali čerství a odpočatí. Mendel už neměl moc co skrývat:

„No jistě. Taky jsem pro svou jednotku nezávěsný, ne dezertér. Už od července dvaadvacátého. Jeden ze statisíce, z dvou set tisíc nezvěsných. Mám se snad za to stydět, že jsem nezvěsný? A jak jde vůbec nezvěsné spočítat? Kdyby to šlo, nebyli by nezvěsní. Počítat jde živé a mrtvé, nezvěsní nejsou ani živí, ani mrtví a nejde je spočítat. Jsou jako přízraky.

Nevím, jestli vás parašutisty učili, jak máte skákat dolů. Nás učili kdeco, předvedli nám všechna velká i malá děla Rudé armády, nejdřív na výkresech a na fotkách, že jsme si připadali jako zpátky ve škole, a pak doopravdy, potvory, že z nich šel strach. No, a když mě a moji rotu poslali na frontu, bylo všechno jinak a člověk byl jak u vyjevení; každé dělo jiné. Byla tam ruská děla z první světové války, německá a rakouská, dokonce některé bylo až z Turecka, a dovedeš si představit ty zmatky kolem munice. Bylo to přesně před rokem, měli jsme stanoviště v kopcích, na půl cesty mezi Kurskem a Charkovem. Já měl velení, i když jsem Žid a hodinář, a to dělo nebylo z první světové války, ale z druhé, a nebylo ruské, ale německé. Ano, zůstal

tam nacistický kanon 150/27, neznámo proč, možná byl porouchaný už od října jednačtyřicátého, kdy Němci tak mohutně postupovali. Víš, jak taková mašina jednou stojí, není snadné ji přemístit. Svěřili mi ji na poslední chvíli, když už se země začínala všude kolem chvět a slunce zahalil dým, a chtělo to kus odvahy, neříkám správně mířit, ale i tam jen zůstat. A jak chceš správně mířit, když ti nikdo nedá souřadnice a ty o ně nemůžeš požádat, protože telefon nefunguje, a vůbec, koho by ses na ně ptal, když je stejně všude chaos a nebe je tak černé, že se ani nepozná, jestli je den nebo noc, a země všude kolem vybuchuje a máš pocit, že se tě chystá zasypat jako lavina, ale nikdo ti neřekne, odkud se přivalí, a tak ani nevíš, kam utíkat.

Tři kluci, co obsluhovali dělo, zdrhli a snad udělali dobře, to ti neřeknu, protože jsem už o nich neslyšel. Já ne. Ne že by se mi chtělo padnout do zajetí, ale u nás platí pravidlo, že dělostřelec nesmí přenechat zbraň nepříteli. A tak místo abych utekl, zůstal jsem na místě a dumal, jak nejlíp bych mohl to dělo vyřadit z provozu. Samozřejmě že je jednodušší nějaký stroj porouchat než ho spravit, ale abys porouchal kanon tak, že už nepůjde opravit, to chce fištron, protože každá mašina má svoje slabé místo. Zkrátka myšlenka na útěk se mi nezamlouvala. Nejsem žádný hrdina, nikdy mě nenapadlo dělat hrdinu, ale znáš to sám, Žid mezi Rusy musí být dvakrát tak dobrý jak Rusové, jinak o něm řeknou, že je zbabělec. A taky jsem si říkal, že jestli se mi nepodaří to dělo zneškodnit, Němci ho obrátí a budou jím střílet po nás.

Naštěstí se o to postarali sami. Zatímco jsem se lopotil, lámal si hlavu s tou sabotáží a už jsem zvedal kotvy, přiletěl

německý granát, zabořil se do měkké hlíny přímo pod lafetou a vybuchl. Dělo nadskočilo a spadlo na bok a myslím, že už ho nikdo znovu na nohy nepostaví. Myslím si taky, že mi zachránilo život, protože zachytilo všechny úlomky granátu. Jenom jeden mě, nevím jak, škrábl tady, vidíš? Na čele a ve vlasech. Hodně to krvácelo, ale neomdlel jsem a ta rána se pak zahojila sama.

A tak jsem se vydal na cestu...“

„Kterým směrem?“ přerušil ho Leonid.

Mendel odpověděl nedůtklivě: „Jak to, kterým směrem?! Snažil jsem se dostat k našim. A vůbec, nejsem tady před vojenským soudem. Už jsem ti to říkal, nebe bylo černé dýmem a nedalo se zorientovat. A válka, to je hlavně velký zmatek, na poli i v lidských hlavách, často člověk ani nechápe, kdo vlastně vítězí a kdo prohrává, o tom pak rozhodnou generálové a ti, co píšou dějepisné knihy. Bylo to tak, všude zmatek, já byl taky zmatený, ostřelování pokračovalo a snesla se noc. Byl jsem napůl ohlušený a celý od krve a myslel jsem, že to moje zranění je vážnější, než doopravdy bylo.

Vydal jsem se na pochod a domníval jsem se, že jdu správným směrem, totiž že se vzdaluju od fronty a mířím k našim liniím. A taky jak jsem šel, randál postupně slábl. Šel jsem celou noc, ze začátku jsem viděl i jiné vojáky, pak už nikoho. Občas se ozval hvizd přilétajícího granátu a já se skrčil k zemi, do brázdy nebo za kámen. Na frontě se člověk učí rychle, všimne si prohlubeniny tam, kde civil vidí jen pole rovné jak zamrzlý rybník. Začínalo se rozednívat a vtom jsem zaslechl, jak se blíží nějaký nový rámus, a země se zase začala

otřásat. Nechápal jsem, co to je, takové záchvěvy, nepřetržité dunění. Rozhlédl jsem se kolem sebe, abych si našel úkryt, ale všude byla jen pokosená nebo ladem ležící pole, žádný živý plot, žádná zídka. A místo úkrytu jsem uviděl něco, co jsem ještě nikdy nespatriil, třebaže jsem byl už rok ve válce. Souběžně s mým směrem se táhla železniční trať, předtím jsem si jí nevšiml, a v první chvíli jsem měl dojem, že po té trati jede řada vlečných člunů jako po řece. Pak mi to došlo, spletl jsem si směr, byl jsem na německé straně fronty a zrovna tudy projížděl německý obrněný vlak. Mířil na frontu a mně připomínal spíš horskou dráhu než vlak s vagony. A bude ti to připadat divné, nebo hloupé, nebo ti to dokonce bude připadat rouhačské, nevím, jak se na tyhle věci díváš, ale mě najednou v duchu napadlo požehnání, které říkával děda, když uslyšel bít hrom: ‚Tvá síla a moc naplňují svět‘. No jo, jsou to nepochopitelné věci, protože obrněné vlaky jsou výtvar Němců, ale Němce stvořil Bůh. A proč je stvořil? Nebo proč dovolil, aby je stvořil satanáš? Pro naše hříchy? A co když nějaký muž nehřeší? Nebo žena? A čím se prohřešila ta moje? Nebo snad žena jako ta moje musí zemřít a ležet v jámě se stovkou dalších žen a dětí pro hříchy někoho jiného, možná dokonce pro hříchy Němců, kteří je postříleli na okraji jámy?

No jo, promiň, nechal jsem se unést, ale víš, už skoro rok tyhle věci přemílám a pořád tomu nerozumím; už skoro rok jsem nemluvil s žádnou lidskou bytostí, protože nezvěstný udělá líp, když je zticha. Mluvit může jen s jiným nezvěstným.“

Přestalo poprchávat a z neoseté země stoupala jemná vůně hub a mechu. Bylo slyšet mírumilovnou melodii dešťových ka-

pek padajících z jednoho listu na druhý a z listů na zem, jako kdyby válka ani nebyla, jako kdyby vůbec nebyla. Znenadání melodii kapek přehlušil jiný zvuk: lidský hlas, něžný dětský hlásek, hlásek prozpěvující si holčičky. Schovali se za křoví a uviděli ji. Loudavě před sebou hnala stádečko koz, byla bosá a hubená, na sobě vojenský kabátec, který jí sahal až po kolena. Měla šátek uvázaný pod krkem a pohublou přívětivou, sluncem opálenou tvářičku. Zpívala si smutně, strojeným, nosovým hlasem venkovanů, a netečně kráčela k nim, spíš kozy následovala, než že by je hnala.

Oba vojáci si vyměnili pohledy. Nedalo se nic dělat, nemohli opustit úkryt, aniž je ta holčička spatří. A uvidí je v každém případě, protože míří přímo k nim. Mendel vstal a Leonid hned po něm. Holčička se na místě zastavila, vypadala víc překvapená než vylekaná, pak se rozeběhla ke kozám, sehnala je do hromady a poháněla je zpátky k vesnici. Neřekla jediné slovo.

Mendel chvíli mlčel: „Nedá se nic dělat, je konec. Takhle to chodí, když člověk žije jako vlk. Škoda, zrovna když jsi přišel; ale teď to bude horší, protože jsme dva. Celé měsíce se nic takového nestalo. Pak přijde holčička a je po všem. Asi se polekala, když nás uviděla, přitom my pro ni nebezpeční nejsme, to ona je nebezpečná nám, protože je to dítě a bude mluvit. A kdybychom jí pohrozili, ať je zticha, mluvila by ještě víc. Bude mluvit a řekne, že nás viděla, a Němci z posádky nás přijdou hledat, možná za hodinu, možná za den, možná za deset dní, ale přijdou. A když ne Němci, nebo ještě dřív než Němci přijdou vesničani nebo banditi. Smůla, kamaráde. Dorazil jsi v nepravou chvíli. Tak pojď, pomoz mi, stěhujeme se.